

ЗА НУЖДТА ОТ НОВА ЛОГИКА В РЕГИОНАЛИЗАЦИЯТА НА НАЦИОНАЛНОТО ПРОСТРАНСТВО

Гл. ас. д-р Пламен Патарчанов, СУ “Св. Кл. Охридски“, Геолого-географски факултет, Катедра „Социално-икономическа география“, p_patarchanov@abv.bg

Доц. д-р Емилия Патарчанова, ЮЗУ “Н. Рилски“, Природо-математически факултет, Катедра „География, екология и опазване на околната среда“, epatarchanova@abv.bg

Д-р Васил Зарков, ръководител сектор „Проекти за развитие“, ЕП „Консулт“ ООД, vaskoggf@gmail.com

• Организацията на всяко географско пространство се основава на комплекс от фактори, които се различават по своя характер:

- природните;
- социално-икономическите;
- културно-историческите.

В нашето съвремие все по-съществено влияние започват да оказват редица външни геополитически фактори.

Силата и посоката на тяхното времево и пространствено въздействие е определящо за процесите на регионализация на територията.

Нуждата от нова пространствена и съдържателна логика на регионализацията е естествено обусловена от динамиката на промените в националното и особено на балканското, европейското и глобалното пространство.

- Признанието на Д. Харвей (Харвей, 1974), че по време на количествената революция от началото на шейсетте години на ХХ в. той стига до момент, в който не е в състояние да изтълкува дори резултатите от собствените си изследвания, безспорно доказва, че колкото по-действена е всяка нова идея, толкова по-голяма е необходимостта от нейната детайлна научна проверка и практическа интерпретация.

- Съществен принос в създаването и развитието на регионалната перспектива имат редица автори, сред които водещи са трудовете на Джордж Чизхолм (1889) и Дж. Р. Смит (1913), които излизат от класическите теоретични рамки. По-късно Р. Уитбек (1914) става радетел на стесняването на изследователския обект, а В. Финч (1924) залага на ареалната (пространствена) диференциация.
- Безспорна е ролята на Р. Хардшорн (1939), който систематизира регионалното познание, чрез дефинирането на *региона*, като географска единица, която е еталон за организация и интеграция на събираните данни и факти.

- Регионалният подход намира широко приложение в очертаването на границите при административно-териториалната организация на пространството и формирането на т.нар. формални (униформени) региони.
- Редица автори като Р. Хардшорн, Д. Уитсли, Уилям Бунге приемат съществуването на т. нар. „еднофакторен регион”, очертаващ се ясно в практиката и представляващ териториален клас, който се определя от една диференциална характеристика (Бунге, 1976)

- В епохата на активна глобализация и едновременно с това регионализация на общественото развитие, регионалните географски изследвания все повече се превръщат в най-приоритетното направление в съвременната географска наука.
- Изясняването на основните моменти в теорията и методологията на регионалните географски изследвания се налагат от динамичната пространствена диференциация на природата и най-вече на обществото, чрез проследяване на тяхното развитие в рамките на регионалната и комплексна географска наука.

- Регионалният (географски) синтез се превръща в почти универсален инструмент, прилаган в редица научни изследвания, имащи ясно очертана териториална проекция, което утвърждава обективната идея: "географската среда да се изучава не само като фрагменти, но и като синтезно цяло в движение" (Бъчваров, 1992).
- В основата на анализа и налагащата се обективност при регионалните географски изследвания, както и при техния естествен резултат в лицето на пространствената регионализация, стои необходимата целенасочено създадена емпирична информация. За съжаление, както посочва Бояджиев (2003), липсата на регионална статистика се явява проблем не само за селищно, но и за общинско и областно равнище, което неизменно влошава и „стеснява” обхвата на изследванията, респективно качеството на разработваните стратегически документи.

- В основата на създаването на съвременни регионални социално-икономически образувания стои дефинирането на техните функции и задачи, което ще предопредели техния териториален обхват и центрове.
- По този начин ще се създадат условия за намаляване на административния подход в регионализацията на националното пространство, който е тежал винаги в този процес и много често е бил причина за редица териториални изкривявания в нашата обществена практика.

- Дефинирането на различни типове региони се определя от методична гледна точка като вариант на класификацията на елементи на пространството, при което допълнително се отчита изискването за наличие на определени пространствени връзки, които трябва да са подчинени на два основни принципа:
 - - *принцип на сходството;*
 - - *принцип на свързаността.*

- При първия принцип, базови (формални) пространствени единици като общини, окръзи, области или точки на измерване, растерни елементи и др. се включват едновременно във възможно най-хомогенни региони, вземайки под внимание един или няколко белега, които са с общи качествени характеристики за цялата група, включена в тях.
- Вторият принцип се прилага по често при дефинирането на региони, в които елементите на съставляващото го пространство се намират във функционални връзки помежду си. В обществената практика тези *функционални региони* се открояват чрез връзките между центровете им и интерактивно насочени пространствени елементи – обекти, явления или процеси в полето на тяхното влияние.

- Процесите в регионализацията на националната територия, която се основава на поляризационната концепция, започнаха доста активно да се проявяват в България през последното десетилетие на миналия век. В извършеното райониране се приложиха три подхода: процесен, функционален и административен (МТРС, 1996).
- При използването на *процесният подход* на територията на страната се идентифицираха три вида проблемни райони: - централни; - депресивни; - периферни.
- Районирането базирано на *функционалния подход* включваше територии, които се отличаваха с общи същностни характеристики в своето развитие, предопределени от различни природни, политически и др. пространствени особености на географската среда в тях.

- Независимо от това, че повече от осем десетилетия в нашата обществена практика се правят опити за деление и организация на националното пространство, науката ни и в частност българската география много често е вървяла след събитията или дори е била ням свидетел на редица от тях.
- Преобладаващият административен подход и днес властва в процеса на пространствена регионализация, който традиционно у нас се нарича райониране, независимо от неговата цел, териториален обхват, нормативна база и т.н.

- Независимо от формалната публичност на процеса в него липсват базови елементи, от които сериозно зависи крайния му резултат. В обществото за пореден път се формират погрешни представи за ролята и функциите на тези формални териториални единици за статистически цели.
- Липсата на ефективен и целенасочен експертен дебат мотивира у хората не здрав интерес към техния териториален обхват и особено формални центрове.
- Тъй като не се отчита целта на тяхното дефиниране, те са натоварени с несъществуващи реално възможности, да изпълняват ролята на функционални региони – напр. планови, а още по-малко на комплексни социално-икономически, в които да се осъществяват реални действия, свързани с регионалното развитие.

- Днес за ефективното планиране и управление на демографските, социалните, политическите, стопанските или екологични процеси е необходимо прилагането на нова логика в пространствената регионализация на националното ни пространство.
- Преди да пристъпим към реализацията ѝ се налага да се направят някои предварителни стъпки:
 - *ключовите понятия*
 - *целите на регионализацията*
 - *дефинирането на функциите*
 - *нивата на вътрешна диференциация*
 - *създаването на специализирана статистика.*
 - *очертаването на териториалния обхват*
 - *определянето на центровете*
 - *пространствените оси на развитие*

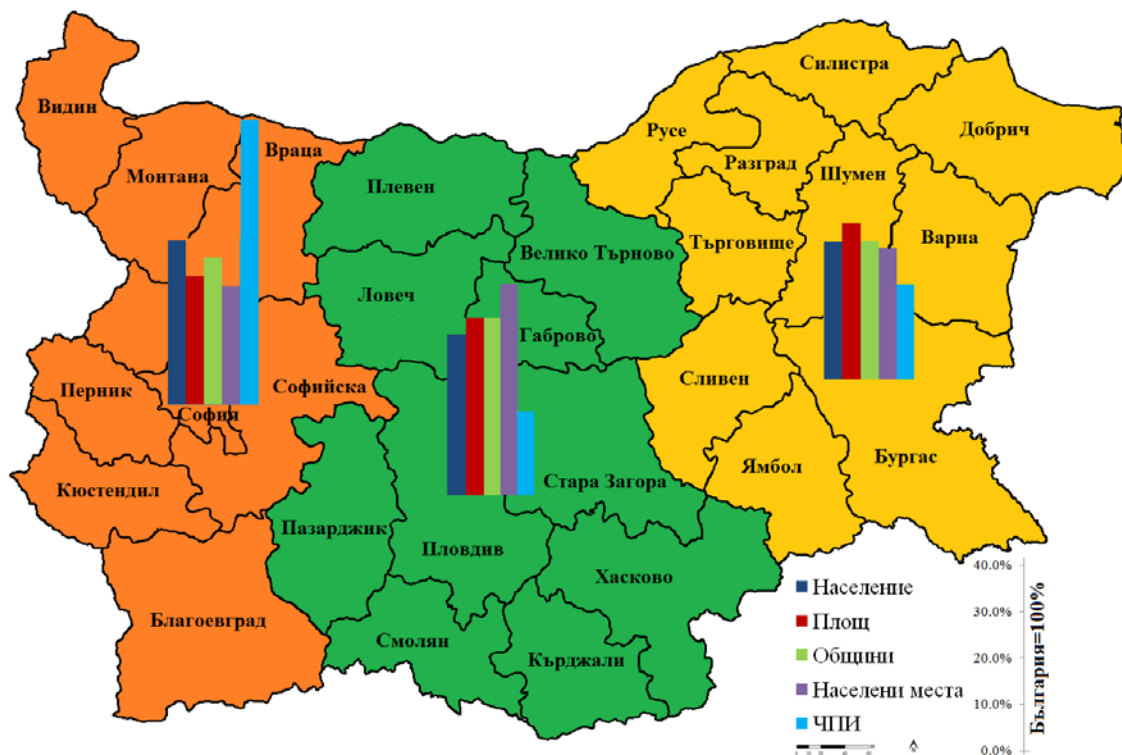
- В предлаганият от нас нов вариант на пространствена регионализация се прави опит за промяна на водещите до този момент подходи и териториални параметри.
- Тук трябва да направим уточнението, че те са ограничени от съществуващата в момента статистическа информационна база.
- Водещ териториален подход е меридионалният, чрез който се цели да бъдат създадени неформални образувания, които са сравнително близки по своите основни пространствени характеристики и ресурсен потенциал.

- При дефинирането, както на обхвата на регионите, така и на осите на тяхното урбанистично развитие са взети под внимание не са само и единствено меридионалните транспортни коридори, някои от които съвпадат със старите римски пътища пресичали страната.
- Тези оси съвпадат и с културните коридори в Югоизточна Европа, които обвързват едни от най-ценните културни паметници в България.
- Някои от тези римски пътища са пътища на миграциите и важни биокоридори като например *Via Diagonalis* *Via Pontica* и *Via Aristotelis*, налагащи от една страна поредица от ограничения за опазване на птиците, а от друга, привличащи специфични групи туристи от цял свят за наблюдения и фотолов.
- Именно поради тази причина предложените урбанистични коридори – оси на развитие не се разглеждат само като направления за трансевропейските транспортни коридори, а като културни, „сини“ и „зелени“ връзки.

- На основата на няколко основни териториални показателя като брой население, площ, географска гъстота, брой общини, брой населени места и чуждестранни преки инвестиции, при пространствената регионализация на страната са дефинирани три региона:

- - Западен,
- - Централен
- - Източен

Териториален обхват, население, площ, географска гъстота, общини, населени места, чуждестранни преки инвестиции (по региони).

	Население (бр./%)	Площ (кв. км./%)	Гъстота (д/кв. км)	Общини (бр./%)	Населени места (бр./%)	ЧПИ (в хил.лв./%)
Общо за страната	7 050 034	111,001	63,52	265	5255	23508864,9
	100%	100%	НП	100%	100%	100%
Западен регион	2493180	30595	81,49	84	1341	14424115,9
	35,36%	27,59%	НП	31,69%	25,52%	61,35%
Централен регион	2457046	42913	57,26	102	2422	4266411,6
	34,85%	38,67%	НП	38,49%	46,09%	18,15%
Източен регион	2099799	37423	56,11	79	1492	4818337,4
	29,79%	33,74%	НП	29,82%	28,39%	20,50%

Изт. на данни НСИ. 2018.

- Населението на страната е почти балансирано разпределено в трите региона, Лекият превес на Западния и Централния са географски и исторически предопределени.

- При площта като основен териториален ресурс се наблюдава подобна картина, при която Централния регион има най-добри показатели а Западния е сравнително ощетен.

- Това се отразява на ситуацията със следващия показател – гъстотата на населението, при който ясно се виждат високите стойности на Западния регион като резултат от по-големия брой на населението и по-малката площ

- Броят на общините е отражение на географските условия за селищен живот, както и на пространствените особености в историческото развитие на отделните части на регионите.
- В тази връзка съвсем естествено той е най-голям в Централния регион, който е и с най-голяма площ, а най-малък в Източния.
- Тези характеристики са в основата и на пространственото разпределение на населените места, при които отново водещ е Централния, а Западния е с най-малък брой, поради значителния дял на планински територии в региона.
- Чуждестранните преки инвестиции са показател, който силно се влияе от разнообразни фактори от географски, демографски, политически, икономически и екологичен характер.
- Ситуацията при трите региона е силно изкривена в полза на Западния регион, който концентрира почти две трети от инвестициите.
- Картината в него се задълбочава още повече, когато се прегледат данните за област София (столица), която съсредоточава над половината от всички инвестиции в страната.

• В обхвата на **Западният регион**

- **Главната меридионална ос** на развитие в региона по направление север-юг е Видин-Монтана-Враца-София-Благоевград-Кулата

Активизирането на тази ос ще подобри връзките на столицата с градовете-центрове от трето ниво в урбанистичния модел - Видин и Благоевград. Това ще подкрепи сериозно намерението за стимулиране на различни социално-икономически дейности в двете периферни територии на Западна България на север и на юг в региона и извън него.

- В меридионална посока важна съпътстваща роля в северната част на региона играе направлението Враца-Оряхово, както и Монтана-Лом
- Допълващи функции играят и двете почти успоредни меридионални направления София-Мездра и София-Берковица-Монтана, второто от които може сериозно да повиши своето вътрешнорегионално значение, ако се реализира намерението за строителство на тунел под прохода Петрохан
- **Основната паралелна ос на развитие** в региона е свързана с направленията на двата общоевропейски коридора №10 и №8, чрез действащата отсечка от автомагистрала „Тракия” и бъдещото реализиране на двата скоростни пътища: София-Сливница-Драгоман-Калотина и Гюешево-Кюстендил-Дупница-Самоков-Ихтиман.

- В южната част на региона съществена пространствено организираща роля играят двете съпътстващи меридионални оси: първокласния път София-Перник-Кюстендил и второкласния път Симитли-Разлог-Банско-Гоце Делчев-Илинден, които освен това изпълняват и разтоварващи функции на основната меридионална ос.
- С подобна свързваща роля се характеризира и най-южното паралелно направление – Златарево-Петрич-Гоце Делчев-Сатовча и връзката му с т.нар. „Вътрешнородопска магистрала” на територията на съседния регион.
- С локално и междурегионално значение, в най-северната периферия на региона е разположена паралелната ос Видин-Лом-Козлодуй-Оряхово, която е част от т.нар. „Дунавска крайречна магистрала” и притежава не използван потенциал.
- В централната част на региона такава роля играе направлението от „Подбалканската магистрала” от София-Златица-Пирдоп.

Централния регион

- В него главната меридионална ос следва направлението Русе-В.Търново-Габрово-Ст.Загора-Хасково-Кърджали-Маказа. То е съществена част от общеевропейски транспортен коридор № 9, който свързва страната ни с единствените за момента страни-членки на ЕС в източната част на Балканския регион - Румъния и Гърция.

Тази основна пространствено организираща ос притежава относително много добро урбанизационно развитие, което е отличителна черта на региона спрямо другите два. Съществена е ролята на големите градове Русе и Стара Загора като центрове от второ ниво, както и тази на средните градове (Велико Търново, Горна Оряховица, Габрово, Казанлък, Димитровград, Хасково, Кърджали) като центрове от трето ниво. Разширяващото се влияние на тези центрове и техните агломерационни ареали, създават балансираност в регионалното развитие, което отново не можем да открием в другите два региона. Ролята на тунела под Шипка.

- За утвърждаването на тези пространствени характеристики, допълващи и балансиращи функции изпълнява почти успоредно разположената меридионална ос, свързваща Плевен-Ловеч-Троян-Карлово-Пловдив-Асеновград-Смолян-Рудозем.
- В нея водеща е ролята на двата центъра от втори тип Плевен и Пловдив, чрез които се осъществяват и връзките с двете основни паралелни оси на пространствено развитие, съответно към Бяла и Русе в северната част на региона и към Стара Загора и Димитровград в южната.

- С локално и отчасти вътрешнорегионално значение са още три паралелни направления. Като естествено продължение на „Дунавската крайречна магистрала” е формирано най-северното направление: Гулянци-Сомовит-Никопол-Белене-Свищов-Бяла, в което безспорна е организиращата роля на центъра от трето ниво Свищов, като най-южна точка по цялото течение на река Дунав и коридор №7.
- Централното (Клисуре-Сопот-Карлово-Казанлък) е част от т. нар. „Подбалканска магистрала”, осъществяваща най-късата връзка между столицата и Черноморското крайбрежие.
- Най-дълго е южното, което е част от „Вътрешнородопска магистрала” от Доспат-Девин-Смолян-Мадан-Ардино-Кърджали-Момчилград-Крумовград-Ивайловград-Свиленград и освен локално и вътрешнорегионално има и транснационално значение.

В Източният регион:

- Във формирането на основната меридионална ос на пространственото развитие на региона, най-важна роля играе крайбрежното първокласно трасе, известно още като „Панорамен път”, който ще бъде дублиран от бъдещата автомагистрала „Черно море”. Тази пространствена организация, която има силно изразена периферна концентрация в два от най-големите градове в страната, е продиктувана от идеята за обвързване на националното пространство със страните от Черноморския регион, както и с останалите морски държави в света, поради стратегическото им географско положение.
- По второто меридионално направление, свързващо Дунавското крайбрежие с границата ни с Турция, Тутракан-Кубрат-Разград-Търговище-Сливен-Ямбол-Елхово-Лесово, имаме четири центъра от трето ниво. Независимо от това, те не са в състояние да балансират урбанизационните и стопански процеси, при които тежестта пада върху двата центъра от второ ниво в основната ос на развитие по крайбрежието.

- Двете основни паралелни оси са по двете магистрални направления на изградената автомагистрала „Тракия” на юг и намираща се в процес на довършване автомагистрала „Хемус”.
- Така ситуирани напречните връзки към градските центрове на вътрешните територии в естествения хинтерланд на крайбрежието прави опит да намали огромния натиск върху неговите центрове и агломерационни ареали, което макар и трудно ще подпомогне интегрираното и балансирано развитие на Черноморския регион и на неговите центрове на растежа.
- Важна допълваща роля в пространствената организация на региона играят двете направления, които се свързват в най-североизточния град и център от трето ниво – Силистра, меридионалното -Добрич-Тервел-Варна и паралелното -Исперих-Разград.
- Характерна особеност в регионалното развитие на Източния регион са, значителните по площ периферни, преобладаващо рурални територии (в централните и южните части), които се отличават със силно ограничени демографски и стопански потенциали.

Заклучение

- Прегледа на развитието на теоритико-методологичните основи на регионалните изследвания доказва значимостта им за процеса на пространствена регионализация. Ясно се очерта ролята на това научно направление на географската наука като основен инструмент за изследването и идентифицирането на териториалните предизвикателства в различните формални и неформални образувания. На него се базира и процеса на функционална диференциация на територията и създаването на комплексни или проблемни региони с различен обхват, вътрешна структура и организация. Плановите, стратегически и реализационни дейности в тези образувания също са съществен елемент от предмета и обекта на регионалните географски изследвания.
- Предложеният подход и структура на функционална пространствена регионализация на страната, представлява териториална основа, която създава благоприятни условия за реализиране на целенасочени действия за устойчиво и интегрирано регионално развитие на различни равнища.
- Главните оси на развитие в регионите, осъществяват важни за тях и за страната връзки посредством общоевропейските транспортни коридори със страните от Дунавския, Черноморския и Средиземноморския регион, обвързват националните летища, пристанища и жп гари. Те са оси на урбанизация между центровете на растеж, иновации, бизнес и култура и имат геостратегическо значение.
- Второстепенните оси завършват пространствения модел на развитие и се очаква да активизират агломерационните процеси и урбанистичното развитие. Те изпълняват съществена роля и по отношение на вътрешнорегионалното и особено на локалното пространствено развитие. Безспорна е тяхната пространствено организираща роля в значителните по обхват рурални територии, които са в основата на проблема център-периферия, наблюдаващ се и в трите идентифицирани региона, макар и с различни мащаби.

- Наличието на добра комуникационно-транспортна свързаност между урбанизираните и руралните територии, стимулира обитаването на малките населени места, привличайки инвестиции и бизнес. Те генерират нови работни места и алтернативна заетост в периферните райони на агломерационните ареали.
- На вътрешно регионално равнище са важни второстепенните оси на развитие, които осъществяват достъпността и свързаността на регионите и градските центрове от трето и четвърто ниво в тях. При провеждане на политиката на пространствено развитие по отношение на градовете центрове от четвърто ниво е редно да се дава предимство на тези от тях, които са разположени в направленията на осите на развитие, защото така те ще могат да повишат своята роля и да се превърнат в негови локомотиви на локалното и регионално ниво.
- Сравнително балансираният пространствен модел на регионализация предложен в изследването е подчинен на идеята за комплексно използване на разнообразните по своя характер териториални ресурси, което е условие за устойчивост на демографските, културно-политическите, социалните и икономически процеси.

-
- **Благодаря за
вниманието!**